Саборност 11 (2017) 119–142

УДК 271.222(497.11)-523.4/.6-9
271.222(497.11)-9
930.2:003.071=163.41(091)
75.052.046.3:003.071(497.11)(091)
Оригинални научни рад

Живојин Андрејић[*]
Центар за митолошке студије Србије, Рача

Натписи, записи и симболи на фреско живопису, фасадама и књигама Цркве св. Тројице у Ресави као извори за историју манастира и Српске православне Цркве

Abstract: У раду се даје преглед познатих записа и натписа цркве Св. Тројице у Ресави и изнова тумаче историјске чињенице које они нуде. Затим се пласирају бројни новоуочени записи накнадно изведених на фреско живопису и на каменим фасада. На основу њиховог садржаја региструју се многобројни нови факти који служе за реконструкцију историје овог манастира од времена његовог настанка до краја XIX века и Српске православне цркве.

Key words: средњовековни натписи и записи, историја, деспот Стефан, манастир Манасија.

На одређене вредности натписа и записа, пре свега књижевне, скренута је пажња од стране Ђ. Сп. Радојичића, Милорада Панића – Суре-па и Ђорђа Трифуновића. (Radojičić, 1960; Сурeп, 1959; Трифуновић, 1962) Историчар Сима Ћирковић је оценио да су они као извори „један од стубова на којима почива развој историографије у нашем веку". (Ћирковић, 1982, стр. 3–11) За разлику од натписа у живопису и надгробницима, записе више карактеришу општа места и монашка фразеологија. Из средњег века има највише натписа рађених у фреско техници, уклесаних на камену, дрвету, металу, тканинама и керамици. Натписи на фрескама и на каменим фасадама цркава и надгробницима представљају прворазредне историјске изворе. Натписи у фреско живопису су најчешће уз ктиторске композиције и далеко краћи су од записа у књигама. У записима црквеног садржаја налази се мање историјских података. Највећи број натписа и записа датиран је према години стварања света, а тек пред крај средњег века и надаље датирање је према години почетка хришћанске ере — године рођења Исуса Христа. Мањи број натписа и записа садржи прецизно

[*] mitcentar@mts.rs

датовање које садржи месец и дан. У сваком случају, не спори се вредност натписа и записа као историјских извора. Записивачи су по правилу њихови савременици, а записи представљају заокружену белешку.

Када су у питању записи накнадно урезани на фреско живопису или фасадама цркава или исписани мастилом на живопису приметно је да им је придавана мања пажња и да су ређе изучавани. Из тих разлога је приликом конзервација живописа долазило до њиховог оштећења. Тек у новије време се приступило систематском истраживању угребаних записа на живопису и фасадама цркава. Обимна истраживања натписа и записа и тумачење њихових историјских вредности вршено је детаљно са наше стране када су питању цркве манастира Велуће, (Андрејић, 2002, стр. 53–62) Св. Николе у Рамаћи, (Андрејић, 2010, стр. 189–198) Тршке цркве код Жагубице, (Андрејић, 2014б, стр. 117–128) Беле цркве у Карану (Андрејић, 2012, стр. 135–160; Андрејић, 2015а, стр. 83–96) и Карађорђеве цркве у Тополи (Андрејић, 2017, стр. 231–256) а потом и проучавање и систематизовање по предеоним областима. (Андрејић, 2014б, стр. 475–503; Андрејић, 2015б, стр. 551–598)

Урезани записи на фреско живопису, фасадама и књигама цркве Св. Тројице у Ресави су бројни и врло упадљиви јер се налазе у најнижим зонама. Међутим, са њима се до сада истраживачи нису научно позабавили, вероватно, због предрасуда о њиховим историјским вредностима. У складу са даљим истраживањима, а увиђајући да историјске вредности ових записа нису мале извршено је снимање и израда калкова натписа и записа цркве Св. Тројице у Ресави и приказивање њихових историјских вредности и симболичких значења.

Надгробници са старије некрополе

На секундарно узиданим надгробницима са некрополе у склопу машикула донжон куле тврђаве Ресава, (Симић, 1995, стр. 168–169) из XIV века нема уклесаних натписа. У питању је некропола код неке старије цркве са овог простора. На два надгробника уклесани су само крстови а на једном знак који само наликује на полумесец. Заправо, „полумесец“ има срп усмерен на доле.

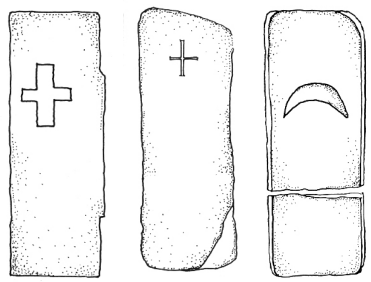

Калкови надгробника према Г. Симић

Ктиторски и молитвени натпис деспота Стефана

Ктиторска композиција деспота Стефана на северној страни западног зида наоса цркве Св. Тројице манастира Манасије у Ресави садржи сигнатуру, основни историјски натпис, који је делимично оштећен али је јасно реконструисан. (Станојевић, Мирковић, Бошковић, 1928, стр. 50) Овај прворазредни историјски натпис је настао у време живописања цркве, 1415–1418. године:

(ВѢ ХѢ /БЛАГОВѢРНЇ/) **ДЄСПОТ СТЄФАНЬ Г(ОСПО)Д(И)НЬ ВЬСЄХ СРЬБСКЫХ ЗЄМЛЬ**

И К(ТИТОР) **С(ВЄ)Т(Ѣ)ГО**
МѢСТ(ЇѢ) (…) **О**(….)

= (У ХРИСТУ БОГУ /БЛАГОВЕРНИ/) ДЕСПОТ СТЕФАН Г(ОСПО)Д(И)Н СВИХ СРПСКИХ ЗЕМАЉА

И К(ТИТОР) С(ВЕТО)ГА
МЕСТ(А) (ВТ)О(РИ)

Калк ктиторског портрета деспота Стефана са сигнатуром, према Б. Живковић

Имајући у виду унисоне тврдње у нашој науци да је деспот Стефана из основа саградио цркву Св. Тројице недостајући део натписа у четвртом реду се да реконструисати на следећи начин: /ПРВИ/. У недостајућем делу натписа сачувано је само слово О а то упућује на другачије читање овог дела натписа. Такође, имајући у виду да постоје јаке тврдње да је деспот Стефан своју цркву саградио на остацима старије грађевине (Бошковић, 1972, стр. 263–267) и тврдње Константин Филозофа да је деспот по завршетку градње и живописања позвао у Ресави црквено-државни сабор на „обновљење" храма, (Филозоф, 1989, стр. 54) овај део натписа се може реконструисати на следећи начин: (**ВТ**)**О**(**РИ**) — ДРУГИ. (Види и: Андрејић, 2013, стр. 118–119)

На свитку који држи деспот Стефан у ктиторској композицији налази се његов молитвени запис.

Фотографија и калк ктиторске повеље деспота Стефана, према Б. Живковићу

Према најновијим читањима (Јовановић, 2013, стр. 24–25) натпис представља једно књижевно дело деспота Стефана и гласи:

† ПРЇИМИ /ВЬ/ ТРОИЦИ
СЛ(А)ВЫМИ Ц(А)РЄ И /ГИ Ѡ/
МНѠГЫХ Ѡ ИЖ/Є/ /ПРИНО/
ШЄНИ /Х/Ь МАЛОЮЄ СЇЄ /ПРИ/
НОШЄННЮ. ИКОЖЄ ѠБѢТЬ
ЄСИ ВЄЛИКАГО РАДИ МИ
ЛО(С)РДЇЯ СВОЄГО. МАЛИ(Х)
РАДИ ТРѸДОВЪ ВЄЛИКАЯ
МЬЗДОВЬЗДАНЇЯ ДАРО
ВАТИ ЧЛ(ОВЂ)КѺМЬ. ВИНА БО
ЄСИ И ВИНѸ И СВЫ(ХЬ) /ГРЂ/
ШНИХЬ СП(А)СЄНЇЄ. Ѡ НИ
Х ЖЄ ПРЬВИ АЗЬ ЄСЄМЬ
СМЂРЄНИ РАБЬ ТВОИ

= † (У ИМЕ ОЦА И СИНА И СВЕТОГА ДУХА, АМИН) ПРИМИ /У/ ТРОЈИЦИ
СЛАВЉЕНИ ЦАРЕ /И ГОСПОДЕ/ ПОРЕД
МНОГИХ ОНИХ КОЈИ СУ ПРИ-
НЕТИ /И/ МАЛО ОВО ПРИ-
НОШЕЊЕ. И КАО ШТО ОБЕЋАО
ЈЕСИ, ЗБОГ ВЕЛИКОГ МИ-
ЛОСРЂА СВОГА, МАЛИХ
РАДИ ТРУДОВА ВЕЛИКЕ
НАГРАДЕ ДАРО-

ВАТИ ЉУДИМА. ЈЕР ТИ СИ
ВЕЧНИ ТВОРАЦ А ВЕЧНО СИ И СВИХ ГРЕ-
ШНИХ СПАСЕЊЕ; ОД ЊИХ
ПРВИ ЈА ЈЕСАМ,
СМЕРНИ РАБ ТВОЈ.

Запис на опеки фуруне за хлеб тврђаве Ресава

Овај запис је направио непознати мајстор који је правио опеке за изградњу фуруне за хлеб која је била у саставу дворске кухиње деспота Стефана у тврђави Ресава. Запис је настао између 1407. и 1427. године и несумњиво сведочи о писмености и образовању мајстора.

Ѣ ВЬ ДНИ БЛ(Ѧ)ГОВѢР(НО)
ГѦ ДЄСПОТѦ СТІФ(ѦНѦ)

= (ПИСА) ЈА У ДАНЕ БЛАГОВЕРНО-
ГА ДЕСПОТА СТЕФАНА

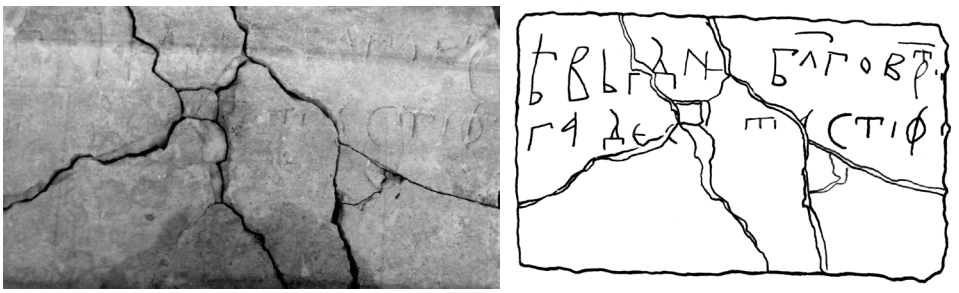

Фотос и калк натписа на опеки према Ж. Андрејићу

Цртеж јелена и кошуте на опеки

На фрагмену опеке из XV века сачуван је цртеж два јелена који напоредо ходају.

Као и у многим другим нашим средњовековним црквама јелени су накнадно уцртани у оквиру манифестовања нарације култа мртвих за чије душе су се потомци молили, о некој Новој години. Јелен симболише покојника кога је уловила смрт али и зооморфно биће које односи покојне на својим роговима на онај свет. Представе јелена сведочи о веровању у бесмртност душе која се поистовећује са митским претком. Међутим, хришћанска слика јелена је метафора за самог покојника који је у жудњи за вечним животом у Христу и стремљењу душе ка дану Страшног суда. Уједињавање душе, о коме говори Теодосије, представља жељу за потпуном посвећењу Богу. Тако, јелен у хришћанској симболици означава вернике одане Христу, пуне љубави и праштања, чисте и побожне. Сам Христос је „јелен међу јеленима“ и „верник међу верницима“. Међутим, српски народ и после XVI века верује да божанство у облику јелена господари душама мртвих. Црква се узалуд борила против култног маскирања у јелена.

Маскирање хришћанских верника у јелена је вршено у самој цркви или на гробљу, најчешће на Нову годину која је празник у вези са мртвима. (Срејовић, 1955, стр. 231–236; Андрејић, 1998, стр. 102)

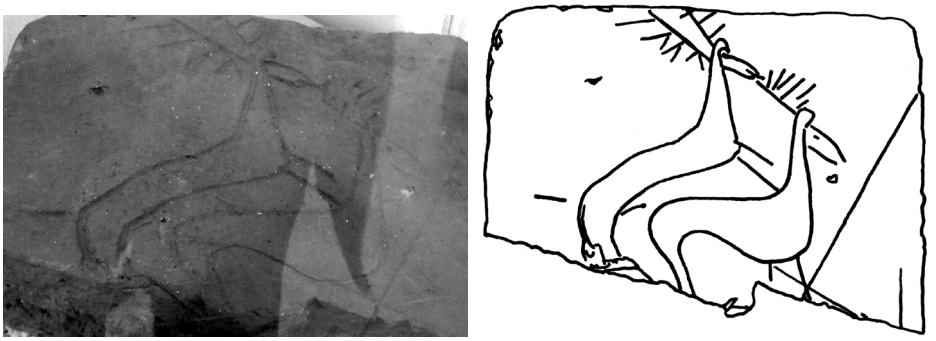

Фотографија и калк цртежа према Ж. Андрејићу

О изгубљеном натпису надгробника деспота Стефана

Врло уверљив и поуздани Константин Филозоф каже да деспот Стефан у својој ресавској цркви „Начини ту себи гробницу, где се мало после положи". (Филозоф, 1989, стр. 48) На основу формулације тврдње о изградњи гробнице и сахрани долазимо до реалног закључка да је деспот Стефан сачинио себи гробницу пар година пред смрт, то значи, 1425–1427. године, и да је реч о припрати која је у то време грађена и живописана. Константин говори и о деспотовој изненадној смрти и брзој сахрани: „узеше и понеше према гробници, коју сазида у Ресави… Због брзине времена брзо спремивши положише у цркви с десне стране уласка у храм". (Филозоф, 1989, стр. 53, 74, 81)

Изнета су бројна мишљења о месту сахране деспота Стефана: покопан на неком тајном месту, у белостењској цркви, у престоном Београду, у Раваници, у манастиру Копорину и, после најновијег открића, у југозападном делу наоса цркве у Ресави. (Андрејић, 2011, стр. 142–143) Према нашим тврдњама о пронађеном скелету у гробници у југозападном делу наоса цркве у Ресави и истраживањима историјских извора устврдили смо да није у питању гроб деспота Стефана већ Добровоја, најстаријег сина кнеза Лазара. При томе тврдимо да није сахрањен ни у Копорину. (Андрејић, 2011, стр. 126–128) Одлуком Синода српске православне цркве да над моштима у Копорину изврши канонизацију деспота Стефана за свеца, 1989. године, ове мошти су учињене неспорним.

Нема сумње да је деспот Стефан сахрањен у својој цркви у Ресави имајући у виду и тврдњу монаха Дамјана и Павла у писму папи Клименту, 1597. године, да је његово „свето тело у Ресави". Због свега изнетог, заступамо став да је деспот Стефан сахрањен у југозападном делу припрате коју

је и саградио за ту намену. Читава припрата са гробом деспота Стефана разнета је експлозијом барута, 1730. године.

На месту деспотове смрти, у селу Глава код Младеновца, сачувано је спомен обележје са натписом: „благочастивом господину деспоту Стефану, добром господину". Но, у овом натпису Ђурађ Зубровић не помиње где је сахрањен деспот Стефан иако је био очевидац смрти, а вероватно и учесник у његовој сахрани. Међутим, и после бројних археолошких радова у цркви Св. Тројице и читавог простора унутар тврђаве Ресава није пронађен ни један фрагмент надгробне плоче или саркофага. Самим тим, нема никаквог трага ни о постојању надгробног натписа који би као прворазредан извор разрешио све дилеме о месту његовог гроба у Ресави.

Запис у рукопису манастира Св. Павла на Атосу

Овај запис се мора датовати у период 1418–1427. године а говори о књигама које су писане у Београду — Ресави, /а не у престоници Београду/, (Андрејић, 2013, стр. 118) за ресавски манастир Радешино по налогу ресавског војводе Радослава у време деспота Стефана. (Стојановић, 1902/1982, стр. 77)

Изволенїемъ wтца и поспѣшенїемь сына и сьвршенїемь светого доуха, вь дьни благовѣрнаго и христолюбиваго деспота Стефана, повелѣнїемь господина воеводе Радослава исписахь ·и· книгь ѕ Бѣлградоу, наипрьво типикь свегодицни, и петь мѣсець минеа оу всако ·и· комать, и ·в· комата панагирика, и постави их оу господства моу манастирь дома прѣчисте ѕ Радешино. И по томь посла ме ѕ Радешино, и исписахь мѕ сьборникь wвьи, да мѕ є помощник вьсеблаги богь и прѣчиста доушевно и телесно. И кже сьписахь wве книге помощїю прѣчисте и светаго архаггела Михаила, да ни помилоую доушевно и телесно еже се потроудихь. И wца и братїа, аще смо що или не вьмѣстили, или не оуписали кое слово, ви исправите и простите, а васъ богь да прости и благослови вь вѣкы вѣком, аминь.

= Вољом Оца и побољшањем Сина и свршењем Светога Духа, у дане благоверног и христољубивог деспота Стефана, по вољи господина војводе /ресавског/ Радослава написах 8 књига у Белграду /Ресави/, најпре Типик свегодишњи, и пет месеци Минеја, свих у 8 комада и 2 комада Панегирика, и постави их у господства му манастир цркве /Богородице/ Пречисте у Радошину. И затим ме посла у Радошин и написах му Зборник овај, да му је помоћник преблаги Бог и /Богородица/ Пречиста душевно и телесно. И још написах ове књиге помоћу Пречисте и светог архангела Михајла, да ме помилују душевно и телесно јер се потрудих. И оче и браћо, ако смо што нетачно или испустили које слово, ви исправите и опростите, а Вама Бог да опрости и благослови у векове векова, Амин.

Запис у рукопису манастира Зоографа

У рукопису Петогласника писаног српском, ресавском редакцијом (Стојановић, 1923/1986, стр. 151) од стране попа Манасије из бугарског града Трнова, сачињен је запис 1644. године:

Писа се сїа книга, глаголеми петогласникъ… се поп Манасие недостоини ѡ град Тръновъ… Молю вас, wци и братїа, чътоуwщих или прѣписоуwщих, аще что wбрѣщете се погрѣшено, и вы принесѣте Тръновскы извот и Ресавскы…

= Писа се ова књига, звана Петогласник… од попа Манасије недостојног из града Трнова… Молим вас, очеви и браћо, читајућих или преписивача, ако што приметите погрешно, и ви упоредите Трновски извод и Ресавски…

Запис у рукопису манастира Хиландара

И у овом запису се, 1660. године, помиње тачност ресавске редакције (Исто, стр. 169):

…мы ѡ доброга извода прѣписахѡм, ѡ старых прѣвѡдникь Ресавскых, неимоуwаго ничтоже порока…

=…од доброга оригинала преписах, од старих правила Ресавских, који немају никаквих грешака…

Урезани записи на фреско живопису из XVII века

Патријарх Арсеније Чарнојевић је обилазио цркве у Браничеву, 1676. године али нема помена да је био у Ресави. (Исто, стр. 154)

Из времена првог продора аустроугарске јужно од Саве и Дунава потичу најстарији записи на живопису олтарске апсиде Св. Тројице. Аустријске трупе су 23. јула 1688. године прешле Мораву и улогориле се код Пожаревца. Аустријанци су 20. августа стигли на Краљево поље а 26. августа су кренули ка Ресави. После два дана су се улогорили код Грабовца. После боја код Баточине, у коме је турска војска катастрофално поражена, наставили су ка Нишу. (Станојевић, 1976, стр. 118) У једном запису се описује Аустро-турски рат 1688. године, порази, пљачкања, пожари и пустошења манастира Хопово, Милешева, Раче и Раванице. (Стојановић, 1902/1982, стр. 446) Ни овом приликом се не помиње Ресава. У тврђаву и манастир Ресава је била смештена једна аустро-угарска војна јединица. Патријарх Арсеније III Чарнојевић борави у Пожаревцу, у мају 1689. (Станојевић, 1976, стр. 126)

Најзанимљивији је запис аустријског драгона и мускетара из знамените породице Ракоци:

SZABO IANOS 1687 /1689/
DANOO RAKOCY
CA(.)TA DE DRAGON 1689
DE MUSKAVE SHE VENITO
S… PV…OIU DELI MECKASEV E…

= САБО ЈАНОШ 1689
ДАНУ РАКОЦИ
…… ДРАГОНА 1689
МУСКЕТАРА КОЈА ДОЂЕ
……

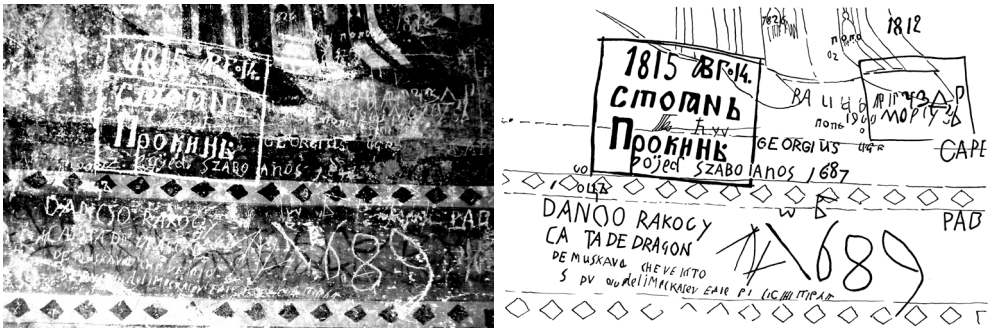

Фотос и калк записа према Ж. Андрејићу

Дан /Дану/ Ракоци је непознати члан старе мађарске племићке породице из Ердеља. Сматра се да је ова породица, после златног периода 1600–1756. године, изумрла и по мушкој и по женској линији. Знаменити савременик дрaгона Ракоција је Ференц II Ракоци /1676. +1735/, кнез Трансилваније, врховни кнез конфедерације и предводник мађарског устанка против Хабзбурга, 1713–1711.

Урезани записи на фреско живопису из XVIII века

Из времена аустријске Краљевине Србије, 1718–1739. године, потичу бројни латинични записи које је сачинила аустријска посада тврђаве Ресаве али и српско свештенство, од 1700. до 1800. године:

FRANZ SALLESKOVIHZ
VON
ZPRESPURK
= ФРАНЦ САЛЕСКОВИЋ
ОД
ПРЕЗБУРГА

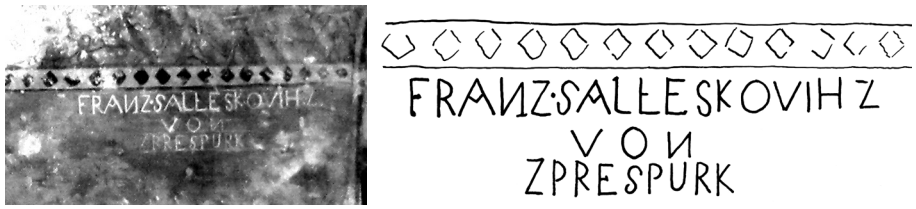

Фотографија и калк записа према Ж. Андрејићу

CFZunbin
Moha… Vigit: Magister
FRANZ ALLER 1711
Franciskus Fo

BAKOS IANOS
1718
MANAS KONIXALI(M)
....MIAL Bozoki
1718
VOISOGNO ZASCOGY
KAIJ: FOZSI MEISKC
IN MAIJDANIC
A:... AN: 1721

Filachner	**M Fulda**
1724	**1724**

I A: KERNHOFER
PERCEPTOR MAIDAN
BEK:. 1731
DEI İ AUGS
SAPF FRANCISCUS BAHR
PAOL LADISLAUS

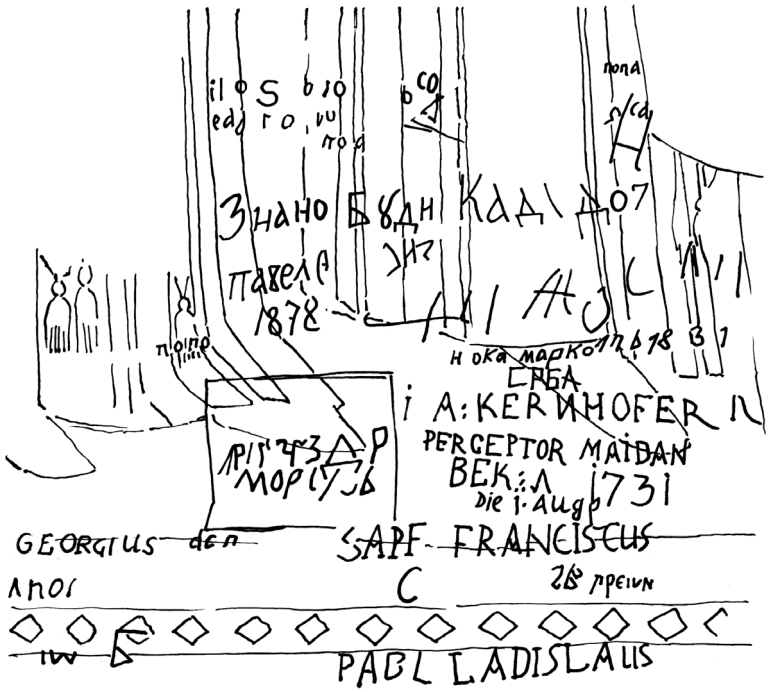

Калк записа према Ж. Андрејићу

Запис извесног неименованог српског попа је по свему из XVIII века, а посебно је занимљив рашког митрополита Арсенија:

ІЄЗП (ГО)ЅПОДИНЅ И ПОПѦ.NOGON Ѕ 17……
ѦРСЄНІЄ
ѪИТ(РО)ПОЛИ(Т) РѦШКИ
14 **ФЄ(ВР)И(Ѧ)**
1718

= ЕПИС(КОПУ) ГОСПОДИНУ И ПОПА ИОСОН С 17….
АРСЕНИЈЕ
МИТРОПОЛИТ РАШКИ
14. ФЕ(БРУАРА)
1718

Фотографија и калк записа према Ж. Андрејићу

Овај запис нам открива драгоцен податак о посети или боравку рашког митрополита Арсенија, вероватно, у време храмовне славе, 14. фебруара 1718. године. За патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенту /1725–1748/ се сматра да је прво био митрополит рашки. Рођен је 1698. године а „врло рано је постао рашки митрополит, а у исто време и егзарх и помоћник патријарха пећког Мојсија /Рајовића/". На основу записа у Манасији сазнајемо да је он већ 1718. године, са само двадесет година живота, био рашки митрополит. (Сава, 1996, стр. 33)

Свој запис о боравку у Ресави у време храмовне славе, Св. Тројице /25. мај/, оставио је и Симеон Николајевић, 26. маја 1735. године:

СИМЄѠНЬ НЇКОЛАЄВЪ 1735 **МАЇА КС** (26)
= СИМЕОН НИКОЛАЕВ(ИЋ) 1735 МАЈА 26

Припрату манастира Манасије, која је одлетела у ваздух после експлозије барута, обновили су Јован и Јанићије Константиновић (Стојановић, 1903/1983, стр. 100) и капетан Коста Димитријевић, 1735. године. О томе је направљен натпис на камену који је постављен изнад западних врата:

ѠБИ(О)В(И) СѢ (ВѦ) ЛѢТО
1735 – **ѠК(ТОБРѦ) М(ЄС)Ц(ЄЦѦ)** 2
ПРИ Ѧ(РХИЄПИСКОПѸ) В(И)К(Є)НТ(ИѸ) ІѠ(ѦНОВИКОѸ)
= ОБНОВИ СЕ У ГОДИНИ
1735 – ОКТОБРА МЕСЕЦА 2
ПРИ АРХИЕПИСКОПУ ВИЋЕНТИЈУ ЈОВАНОВИЋУ

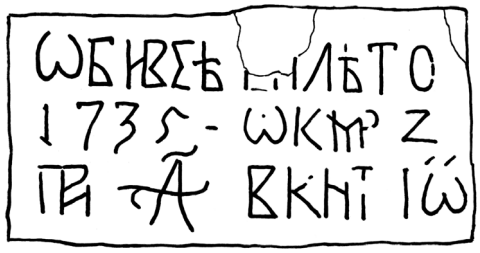

Калк натписа према Ж. Андрејићу

КТИТОРЬ ПРѢП(Р)ѦТИ
СѢИ ВТ(О)РИ Г(О)С(ПОДИ)НЬ СѺБ(Є)РКА
ПѢТѦН КОСТА ДИМИТР(ИЄ)В(ИК)

= КТИТОР ПРИПРАТИ
ДРУГИ ЈЕ ГОСПОДИН ОБЕР КА-
ПЕТАН КОСТА ДИМИТРИЈЕВИЋ

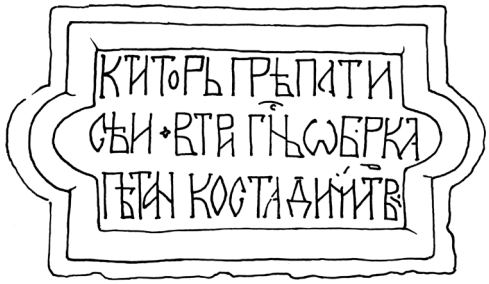

Калк натписа према Ж. Андрејићу

Оберкапетан Коста Димитријевић је један од команданата српске милиције у аустријској Краљевини Србији, 1718–1739. године. Хоповски јеромонах Спиридон Вујановић је оставио сведочење о аустријско-српским оберкапетанима. На једанестом месту је оберкапетан Коста /Димитријевић/ чије је седиште било у Параћину. (Стојановић, 1849, стр. 226)

Хронолошки следе записи на живопису:

МОN ДОПѦТ
…….
МИЛОИКѺ И
ЗѦРИ(И)Ѧ ПЄЛЪВѦNЪ
174(1)

= МОН(АХ) ДОПАТ
……
МИЛОЈКО И
ЗАРИЈА ПЕЛИВАН
174(1)

ЗДЄ ПРІДЄ З
… **И 8Д**
(ѦРХ)ИМѦNДРИТ Д

… **ДЄЧѦN(И)N**
1760 **Г**
= ОВДЕ ДОЂЕ З
…И УД
(АРХ)ИМАНДРИТ Д
…. ДЕЧАНСКИ
1760 Г(ОДИНЕ)

Дечански архимандрит је могао посетити манастир Манасију, око Св. Тројице, 14. маја 1760. године. Овај Дечанац је био архимандрит до 1768–1770. године када га је заменио Данило Паштровић Кажанегра.

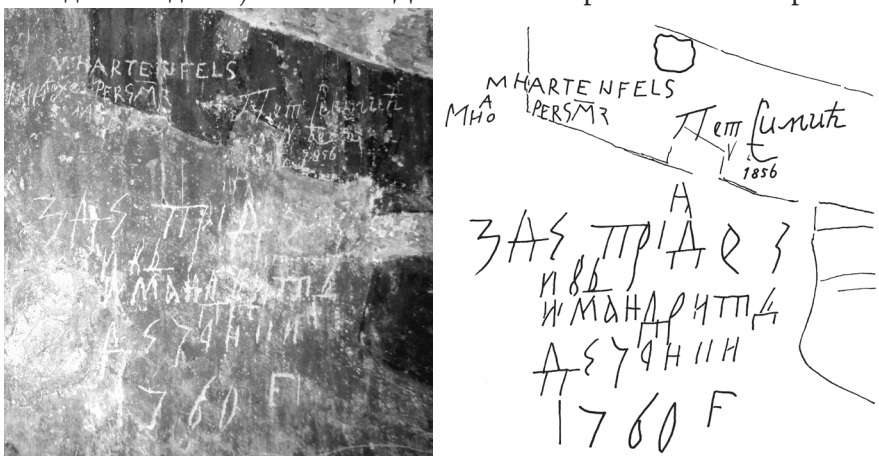

Фотографија и калк записа према Ж. Андрејићу

Десно од фигуре деспота Стефана, у доњем делу повеље, на празном пољу запис о својој посети или боравку у манастиру оставио је знаменити јеромонах Хаџи Рувим:

ІЄР(ЄІ) ХѦЦИ РѪВІМ
И ПРОТОПОП
1787
= ЈЕРЕЈ ХАЏИ РУВИМ
И ПРОТОПОП
1787

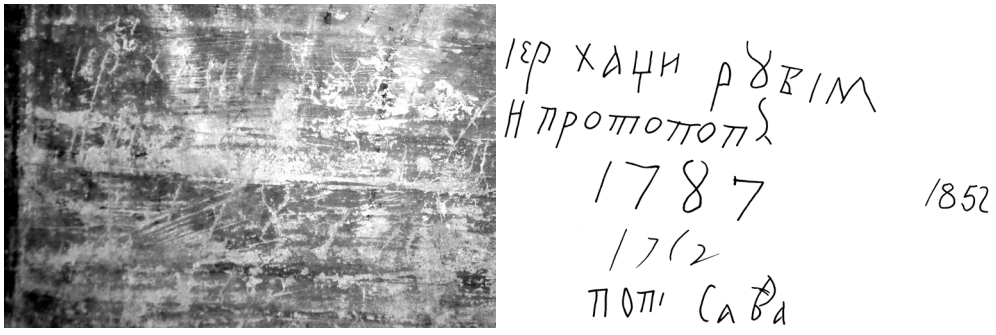

Фотографија и калк натписа према Ж. Андрејићу

Запис јеромонаха и протопопа Хаџи Рувима из 1787. године упућује на један непознат историјски тренутак манастира[1] и ове личности.[2] Имајући у виду његов животни пут Хаџи Рувим је у Манасији био као јерej и протопоп манастира Вољавче. Реално је претпоставити да је имао улогу у обнови манастира Манасије имајући у виду његову делатност на сликарском и дрворезбарном пољу.

Треба напоменути да је студенички архимандрит Василије Радосављевић, 1789. године, известио Аустријанце да су Турци позвали две стотине виђенијих људи из Пожаревачког округа на договор у Манасију и ту их све побили. (Вујовић, 1986, стр. 80) Нехолико година касније у Манасији борави Мелентије Студеничанин о чему сведочи његов запис ма живопису:

ПИ(СѦ) (СЄ)	= ПИСА СЕ
МЄЛЄТЇЄ	МЕЛЕ(Н)ТИЈЕ
ИЗ СТѮДЄ	ИЗ СТУДЕ-
НИЦЄ 1793	НИЦЕ 1793
1796	
МѦРК(О)	

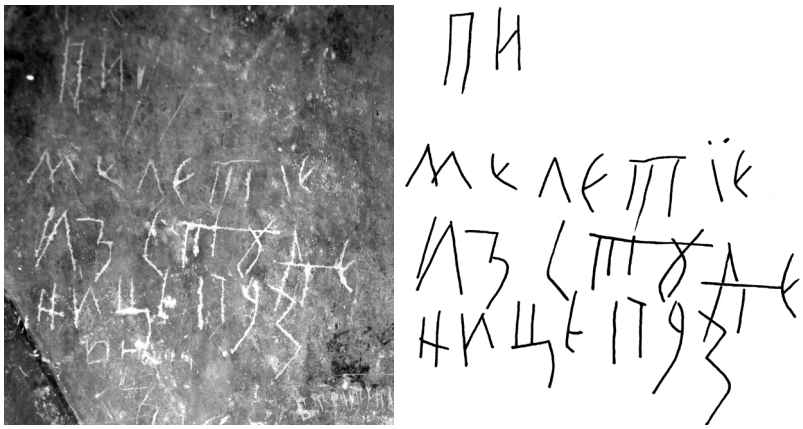

Калк записа према Ж. Андрејићу

[1] Запис Хаџи Рувима не садржи време његовог боравка у Манасији 1787. године. Реална је претпоставка да је његова посета била у периоду од 6. маја /Спасовдан – Вазнесење Господње/ до храмовне славе 16. мај /Св. Тројица/.

[2] Хаџи Рувим – Рафаило Ненадовић/Нешковић се родио у Бабиној Луки, 1752. године, а убијен од стране дахија у Београду, 1804. Образовао се у манастиру Докмиру, манастирима Фрушке горе и Сремским Карловцима. Рукоположен за свештеника 1774. и постављен на службу у родном месту. После смрти супруге замонашио се под именом Рувим, 1783. Отишао је на хаџилук у Јерусалим, 1784. године, а вратио следеће године када је постао јеромонах манастира Вољавче. У Вољавчи је био до 1788. године и почетка Аустро-турског рата. Отишао је у манастир Ремету на Фрушкој Гори а Турци су спалили Вољавчу. Вратио се 1791. године и дошао у манастир Боговађу где је постављен за архимандрита, 1795. Хаџи Рувим се бавио сликањем икона и фресака као и резбарењем и дрворезом. Погубљен је 1804. и сахрањен у порти Саборне цркве у Београду. (Радосављевић, 2010, стр. 297–319)

Студенички јеромонах Мелентије је могао, такође, бити у посети манастиру Манасији у време његове славе, о Св. Тројици, која је падала 1793. године на 12. јуни. Студенички јеромонах Мелентије Тошић, рођен у селу Камњане код Студенице, умро је 1791. године. Следе јеромонаси Мелентије, рођен у селу Бажале код Студенице а умро 1817. године и Мелентије из села Брезове код Студенице, који је убијен случајно и сахрањен у Шапци 1816. године. (Георгијевић, 1838, стр. 219, 221) Један од ове двојице је могао посетити Манасију али не знамо који би то био.

Запис у рукопису манастира Бођана

Ђакон Јеврем је преписао *Чуда свете Богородице* у манастиру Ресави, 1736. године. (Стојановић, 1903/1983, стр. 104) Манастир Ресаву ђакон Јеврем назива и Манасијом. То је први помен и овог имена манастира:

…**и преписа ю ва ползоу wпщꙋю братиѣмь смерни монах Евремь ва манастирє Ресави Манасиа**… **ва манастирє Ресави или Манасїхи**…

=…и преписа је на општу корист братству смерни монах Јеврем у манастиру Ресави Манасији… у манастиру Ресави или Манасији…

Натпис о првој обнови манастира у време Карађорђа

Изнад западних врата припрате био је постављен натпис о обнови манастира, 1806. године, трудом ресавског оборкнеза и војводе Милије Здравковића (Исто, 1903/1983, стр. 332):

Обнови сѧ сеи храмь сошествїѧ свѧтагw дѫха при владѣнїа Кара-Гєwргїа Петровича, вожда сербскагw, и при митрополитѣ и архїепїскопѣ бѣлградскомъ Леонтї трꙋдомъ игꙋмна Iwаннїкїа и настоѧнїємъ обер/кнеза ресавскагw Милїи Здравковича 1806 **года**.

= Обнови се овај храм Светога Духа у време власти Карађорђа Петровића, српског вожда, и у време митрополита и архиепископа београдског Леонтија трудом игумана Јоаникија и подршком ресавског оборкнеза Милије Здравковића 1806. године.

Натпис о другој обнови манастира у време Карађорђа

После обнове Богородичине цркве и манастира Студенице, 1808. године, коју је извршио Карађорђе „први властелин српски“ са породицом и војводама Младеном Миловановићем, Миланом Обреновићем са браћом, Лазаром Мутапом, Антонијем Пљакићем са породицом, Војводом Вулићевићем и војводом Станојем Главашем, Карађорђе је приступио другој обнови манастира Манасије. (Коларић, 1951, стр. 62) Поводом завршетка обнове манастира постављен је натпис на камену, 1810. године (Стојановић, 1903/1983, стр. 340):

Показателство сегѡ сѧтагѡ дѹха, обнови сѧ сеи сѧтыи храмъ сошествїѧ сѧтагѡ дѹха при благовѣрнагѡ и верховнагѡ господара Геѡргїа предводителѧ народа сербскагѡ, слѹжителѧ манастырѹ игѹмена Іаникїѧ, обнови сѧ сегѡ 1810-го года мѣсѧца октоврїа 17-го. – **Маисторъ Живадинъ.**

= Појавом Светога Духа, обнови се овај свети храм Св. Духа у време благоверног и врховног господара Ђорђа предводитеља српског народа, служитеља манастира игумана Јоаникија, обнови се 1810. године месеца октобра 17. — Мајстор Живадин.

Урезани записи из XIX века

На северном зиду улаза у наос су записи Радојка, Лазара, Станише и Марка Млављанина, из 1800. године:

ІЗЬ ГРѦБО(ВЦ)Ѧ ВѦ Д(.) КОВЬ
РѦ(Д)ОІКО ПИШИ(…)
1800
ПИСѦ ЛѦЗ(ѦР)
ДИѦКЪ
ПИС(Ѧ) СТѦНИШѦ
МѦРКО

РѦ… О МІЛ…ИО… МЛѦВЛѦ(N)ЛИЬ
ВN….ШО Є ВѦСТ…. ВЬ В
БРС…….Ѧ. МЗѦПѦ
……. **СТ ѦѦИПѦОВЬ…**
МЛѦВЛѦNИNЬ

= ИЗ ГРАБОВЦА У Д(….)КОВ
РАДОЈКО ПИШИ(…)
1800
ПИСА ЛАЗАР
ДИЈАК
ПИСА СТАНИША
МАРКО

РА(…)О МИЛ……(ВИЋ?) МЛАВЉАНЛИА
ВИ……ШО ЈЕ ВАСТ…. У В
БРС……А МЗАПА
…….. СТ ААИ.АОВА…
МЛАВЉАНИН

Последњи део записа на овом зиду би могао припадати неком монаху или свештенику из млавских манастира или цркава из XIX века.[3]

[3] Имајући у виду писмо и језик овај део записа се не може довести у везу са Радмилом Миладиновићем (1906–1962), песником и приповедачем из Петровца на Млави који је једини забележен са надимком Млављанин. (Јоксимовић, 2014, стр. 495–496)

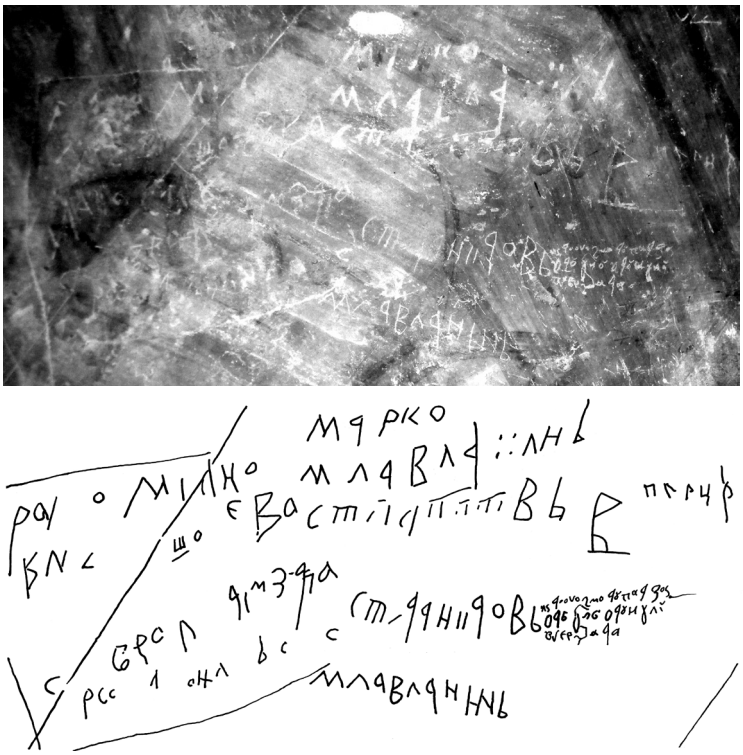

Калк записа према Ж. Андрејићу

Манастир је посетио и ритопечки свештеник Јован који још увек зна да се тврђава Ресава зове Белиград:

ЗДЄ ІЄРЄИ ІѠѦNЪ ПѦРОХ РИТОПЄК(Ѧ)
БЄЛИГРѦДѲ ЛЄ҂ТО…

= ОВДЕ (БЕШЕ) ЈЕРЕЈ ЈОВАН ПАРОХ РИТОПЕЧКИ
(У) БЕЛИГРАДУ ГОДИНЕ…….

Испод ових текстова записивач је шиљком угребао геометризоване представе два јелена и две кошуте које вреба неко митско биће налик вуку.

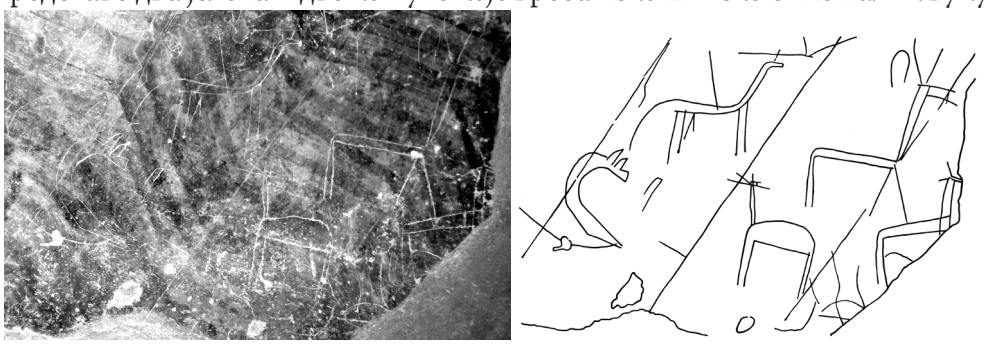

Фотографија и калк цртежа према Ж. Андрејићу

На чеоном делу југоисточног стуба потписао се:

ГЄДЄОНЪ
ТЄОДОРОВЪ

Следи запис извесног Јеврема и попа Антонија из Јагодине:

1826 **при**
дє Єврємъ
приде
ѳм: **мѧ**
из ягодинѣ са попа антония

=1826 при-
ђе Јеврем
дође
у м(есецу): ма(ју)
из Јагодине са попом Антонијем.

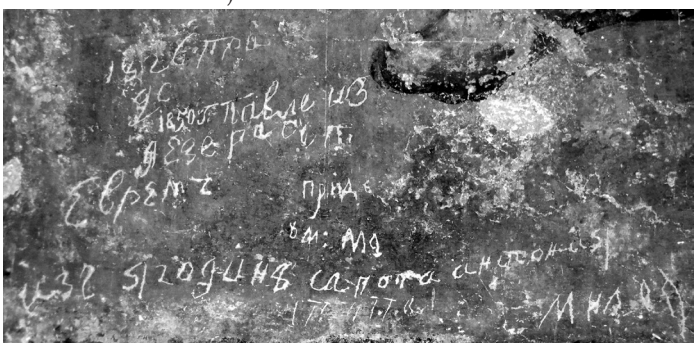

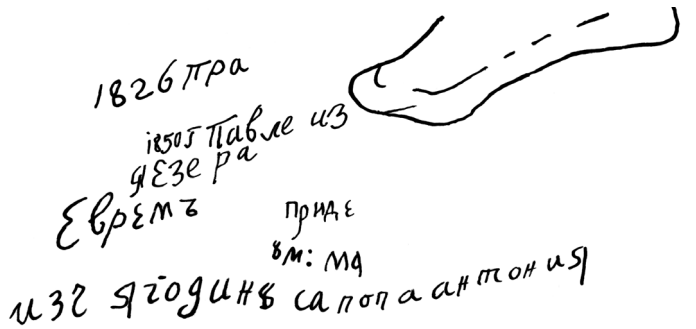

Фотографија и калк записа према Ж. Андрејићу

Запис Јеврема који је посетио Манасију са попом Антонијем из Јагодине би могао оставити Јеврем Обреновић, најмлађи брат кнеза Милоша Обреновића. По свему судећи, Јеврем Обреновић је боравио у Манасији на Спасовдан — Вазнесење Исуса Христа, 27. маја 1826. године. Штавише, свој боравак је могао продужити све до после храмовне славе која је падала на 6. јуни.

Јеврем Обреновић се описменио као младић у селу Луњевици од стране неког учитеља из „Немачке". Важио је за једног од културних и напредних људи у свом времену. После Другог српског устанка је постао управитељ шабачке, соколске, ваљевске и београдске нахије. Важну улогу је имао у

гушењу Ђакове буне, 1826. године, када је у Паланци (Смедеревској) извршено његово погубљење. Постављен је за управника Војно-полицијске канцеларије и члана Намесничке владе. Био је надзорник градње многих јавних грађевина. Господар Јеврем је био заштитник просветног напретка и бриге за културне прилике. (Јовановић, 2004, стр. 110–110)

На довратку врата јужне олтарске апсиде урезана је година **1836**. Запис из 1850. године оставио је извесни Павле:

1850 г. Павле из Језера

Поводом своје посете манастиру Манасији запис је сачинио Јован Максимовић из Черевића 1852:

ЇѠѦN ⷆѦѮСЇѦОВИЋ ИЗ Чєрєвића

19 **авгѵ** 1852.

Десно од фигуре деспота Стефана свој запис је оставио поп Сава:

пѡп. Сава 1852

Свој потпис о посети оставио је и извесни Селаковић:

К · И · Х СЄЛѦКОВ(ИЋ)

185(9)

На спољној, каменој фасади олтарске апсиде, на каменом блоку изнад сокла уклесан је натпис о посети манастиру Радована Барловца са фамилијом из Београд, 1866. године. Из породице Радована Барловца потиче београдски адвокат Богдан Барловац коме је краљ Александар I Карађорђевић, из сујеверних разлога, поклонио златан прстен „краљице Теодоре", мајке цара Душана, 1926. године. Исте године је и адвокат Богдан Барловац овај врло вредан прстен поклонио Народном музеју у Београду. (Милошевић, 1990, стр. 8) Најновијим истраживањима овог прстена утврђено је да припадао младом краљу Константину, другом сину краља Милутина који је био сахрањен у цркви Св. Стефана манастира Бањске, 1322. године. (Бикић, 2016, стр. 79–89) Величина натписа и чињеница да га је клесао каменорезац упућује на то да је Барловац био донатор манастира Манасије:

ХРѦМЪ ОВѦИ ПОСѢТИ
РѦДОВѦНѢ БѦРЛОВѦЦ
СѦ СВОЈОМЪ ФѦМИЛИОМЪ
ИЗЪ БѢОГРѦДѦ 18 **ѦВГѴСТ**
1866

Фотографија и калк натписа према Ж. Андрејићу

На каменим површинама северног зида припрате, наоса и апсида, изнад сокла, урезани су бројни записи посетилаца манастира без веће историјске вредности:

Є. С. І. БАДЄМЛИЋ 1866

ИЗ ПОЖАРЄВЦА
САВА АРАНЂЕЛОВИЋ
ПРАВНИК 20 **ІѴNИ**
1866 **Г**

ЖИВКО БРАНКОВ БОТА
1866 **Г**.

Д. АТАНАСКОВИЋ
1866. **РЄАЛАЦ**

Б. ВѴЛОВИЋ

ЛАЗАРЪ NИКОЛОЋЪ
ДЇК 1866

Милија Ристи
ћ са женом мај
ком и сестром
15 августа 1874 г

Стојан Тителбах
ученик III разр.
основне школе
у Београду
1887 12/VII

Некада је, у време краља Александра I Обреновића и јеромонаха Кирила, непосредно над вратима припрате, стајала камена плоча са натписом о оправци манастира, 1895. године, а касније је уграђена испод слемена крова (Симић, Тодоровић, Брмболић, Зарић, 2007, стр. 12):

ОПРАВКА 1895
ПОД ВЛАДОМ
Њ.К.В. АЛЕК(САНДРА) I
С. М. КИРИЛО.

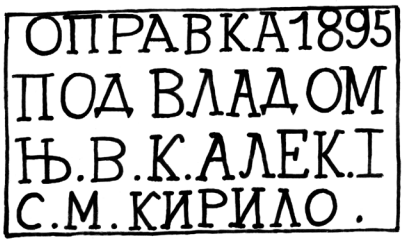

Калк натписа према Ж. Андрејићу

У олтарској апсиди, код ногу архијереја остављено је неколико записа из XIX века, такође, незнатне историјске вредности:

1815. **авг**. 14.
СТОЈАН
ПРОКИНЬ

ЈСЭАПИКИИ СЄПТ ИВАПАЦ ОД 1843. **год**.

Пєт(др) Симић 1856

ЂУРО ПАПТЄЛИЋ
1871
на цвєт(и) /21. март/

ЗПАПО БЯДИ КАДА ДО(ЂЄ)
ПАВЄЛА…….
1878

Литература

Андрејић, Ж. (1998). Историјско и митолошко Косово. У: *Митолошки зборник*, 1, Рача.

Андрејић, Ж. (2002). *Манастир Велуће*. Рача.

Андрејић, Ж. (2010). *Црква Светог Николе у Рамаћи*. Рача.

Андрејић, Ж. (2011). Размишљање о изворима и историји кнеза Лазара и деспота Стефана поводом нових читања живописа Велуће и Беле цркве у Карану. У: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, II. Деспотовац.

Андрејић, Ж. (2012). Стари и ново откривени натписи и урезани записи око и унутар Беле цркве у Карану као извори за историју. У: *Ужички зборник*, 36. Ужице.

Андрејић, Ж. (2013). Српска средњовековна жупа Ресава у земљи Браничево. У: *Српски средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, IV. Деспотовац.

Андрејић, Ж. (2014а). Неколико недовољно тачно истумачених ћириличних натписа из XIV–XV века са територије данашње Шумадије као историјски извори. У: *Митолошки зборник*, 33. Рача.

Андрејић, Ж. (2014б). Урезани натписи и угребани записи на каменим фасадама Богородичине цркве у Тргу код Жагубице. У: *Саборност*, 8. Пожаревац.

Андрејић, Ж. (2015а). *Богородичина црква у Карану*. Рача.

Андрејић, Ж. (2015б). Старо и новооткривени записи и натписи на простору средњовековне земље Кучево. У: *Митолошки зборник*, 35–2. Рача.

Андрејић, Ж. (2017). Историјски натписи и записи Карађорђеве цркве у Тополи. У: *Митолошки зборник*, 37. Рача.

Бикић, В. (2016). Прстење из Бањске: идентификација и уметничко-занатски контекст. У: *Саопштења*, 48. Београд.

Бошковић, Ђ. (1972). Неколико опсервација о Манасији. У: *Моравска школа и њено доба*. Београд.

Вујовић, Б. (1986). *Уметност обновљене Србије 1791–1848*. Београд.

Георгиевић, Г. (1838). *Знаменити догађаи новие Србске историе*. Бјаоград.

Живковић, Б. (1983). *Манасија — цртежи фресака*. Београд.

Иванић, Б. (1995). *Накит из збирке Народног музеја од 15. до почетка 19. века*. Београд.

Иванић, Б. (2013). Прстен из Манасије у збирци Народног музеја у Београду, *Митолошки зборник*, 29. Рача.

Јовановић, Г. (2013). Молитвени запис на свитку ктиторске фреске деспота Стефана Лазаревића. У: *Српски средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, IV. Деспотовац.

Јовановић, Н. (2004). Јеврем Обреновић — скица једне политичке каријере. У: *Историјски часопис*, L. Београд.

Јоксимовић, В. (2014). *Књижевници пожаревачког краја*. Пожаревац.

Коларић, М. (1951). Ликовна култура Карађорђевог времена. У: *Историјски гласник*, 1–2, Београд.

Милошевић, Д. (1990). *Накит од XII до XV века из збирке Народног музеја Београд*, Београд.

Панић – Суреп, М. (1959). *Кад су живи завидели мртвима*, Београд.

Радосављевић, Н. (2010). Архимандрит Хаџи Рувим Нешковић (1752–1804). У: *Историјски часопис* LIX, Београд.

Radojičić, Sp. Đ. (1960). *Antologija stare srpske književnosti*, Beograd.

Сава, епископ шумадијски (1996). *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац.

Симић, Г. (1995). Нови подаци о архитектури деспотове куле у Ресави. У: *Манастир Ресава — историја и уметност*, Деспотовац.

Симић, Г., Тодоровић Д., Брмболић М., Зарић Р. (2007). *Манастир Ресава*, Београд.

Срејовић, Д. (1955). Јелен у нашим народним обичајима. У: *Гласник етнографског музеја* XVIII, Београд.

Станојевић, Г. (1976). *Србија у време Бечког рата 1683–1699*, Београд.

Станојевић, С., Мирковић Л., Бошковић Ђ. (1928). *Манастир Манасија*, Београд.

Стојановић, И. (1849). Споменик српске историје 18. в. и предание о истом времену, *Гласник* ДСС II, Београд.

Стојановић, Љ. (1902/1982). *Стари српски записи и натписи* I, Београд.

Стојановић, Љ. (1903/1983). *Стари српски натписи и записи* II, Београд.

Стојановић, Љ. (1923/1986). *Стари српски записи и натписи* IV, Београд.

Трифуновић, Ђ. (1962). *Из тмине појање*, Београд.

Ћирковић, С. (1982). Поговор. У: *Стари српски записи и натписи* I, Београд.

Филозоф, К. (1989). *Житије деспота Стефана Лазаревића*, (Г. Јовановић), Београд.

Živojin Andrejić
Centre for the Mythological Studies of Serbia, Rača

Inscriptions, writings and symbols on frescoes, facades and books in the St. Trinity Church in Resava as sources for the history of the monastery and the history of Serbian Orthodox Church

A number of writings, added years or centuries later, have been recorded on fresco paintings and stone facades of the church of St. Trinity in Resava and clear loan translations have been made. Based on their content, numerous new facts have been gathered, which serve to reconstruct the history of the monastery from the time of its foundation until the end of the 19th century. Of the utter importance are the following newly discovered records and inscriptions: on the brick in the bread-baking furnace from the time of construction, (1407–1427); by some Austrian soldiers (1687–1690); by a Hierarch of the Serbian Church named Arsenije who was the Metropolitan of Raska and later became Patriarch Arsenije IV Jovanovic Sakabenta (1718), an Archimandrite of Decani monastery (1760), a monastic named Hadzi Ruvim (1787), Melentije of Studenica (1793), Marko Mlavljanin (1800), by Jevrem Obrenović and a parishioner from Jagodina named Antonije (1826) and finally the inscription made by Radovan Barlovac from Belgrade (1866).

Key words: Middle Ages, carved inscriptions, engradved writings, history, despot Stefan, monastery Manasija.

Датум пријема чланка: 30. 8. 2017.
Датум прихватања чланка за објављивање: 10. 10. 2017.